

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО**ШЕВЧЕНКО М. Г.,**

прокурор

*(Вознесенівська окружна прокуратура
міста Запоріжжя Запорізької області)***ЛУЦ Д. М.,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

(Запорізький національний університет)

УДК 349.415:332.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.22>**ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОГРАМ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ
ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ, ПІДВИЩЕННЯ РОДЮЧОСТІ ҐРУНТІВ**

У статті проведений правовий аналіз регіональних програм щодо використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів. Констатовано, що особливо гостро досліджуване питання актуалізується в умовах воєнного стану. Зазначено, що більшість областей врахували необхідність поліпшення стану ґрунтів та охорони земель, передбачивши відповідні заходи як у окремих Регіональних програмах, так і у програмах підтримки охорони навколишнього природного середовища та агропромислового комплексу.

Враховуючи змістовне наповнення програм заходами, які спрямовані на поліпшення стану земель та ґрунтів, запропонований поділ наявних Регіональних програм на три групи: окремі програми (Вінницька, Полтавська, Рівненська, Херсонська області); встановлення відповідних заходів в межах програм по підтримці охорони навколишнього природного середовища (Івано-Франківська, Черкаська, Чернігівська, Кіровоградська, Харківська області); включення заходів з охорони та використання земель та поліпшення ґрунтів до змісту програм по підтримці агропромислового комплексу (Донецька, Житомирська, Львівська, Одеська, Миколаївська області).

На підставі правового аналізу програм зроблений висновок про доволі широкий та різноманітний перелік заходів, які мають сприяти поліпшенню якості ґрунтів та пришвидшити відновлення земель.

Визначені недоліки Регіональних програм, які полягають у відсутності у них заходів спрямованих на сприяння відновленню постраждалих від війни земель та у необхідності їх конкретизації конкретними заходами та напрямами.

Визначено, що станом на даний момент у 10 областях (Волинська, Закарпатська, Сумська, Запорізька, Київська, Тернопільська, Хмельницька, Луганська, Чернівецька, Дніпропетровська) у програмах відсутні заходи по забезпеченню охорони земель та захисту ґрунтів. Разом із тим, у значній частині із них, відповідні програми діяли раніше.

Ключові слова: *правова охорона земель, охорона ґрунтів, регіональні програми, раціональне використання земель, підвищення родючості ґрунтів.*

Shevchenko M. G., Luts D. M. Legal analysis of regional programs regarding the use and protection of land, increasing soil fertility

The article provides a legal analysis of regional programs on the use and protection of land, increasing soil fertility. It has been established that a particularly keenly researched issue is actualized in the conditions of martial law. It is noted that, realizing the importance of the topic we are researching, most regions took into account the need to improve the condition of the soil and protect the land, providing appropriate measures both in individual Regional programs and in programs to support the protection of the natural environment and the agro-industrial complex.

Taking into account the meaningful content of the programs with measures aimed at improving the condition of lands and soils, it is proposed to divide the existing Regional programs into three groups: separate programs (Vinnytsia, Poltava, Rivne, Kherson regions); establishment of appropriate measures within the framework of programs to support environmental protection (Ivano-Frankivsk, Cherkasy, Chernihiv, Kirovohrad, Kharkiv regions); inclusion of measures for the protection and use of land and soil improvement in the content of programs to support the agro-industrial complex (Donetsk, Zhytomyr, Lviv, Odesa, Mykolaiv regions).

On the basis of the legal analysis of the programs, a conclusion was made about a rather wide and diverse list of measures that should improve the quality of soils and contribute to the accelerated restoration of land.

The shortcomings of the Regional programs have been identified, which consist in the absence of measures aimed at promoting the restoration of war-affected lands and the need to specify them with specific measures and directions.

It was determined that currently in 10 regions (Volhynia, Zakarpattia, Sumy, Zaporizhzhya, Kyiv, Ternopil, Khmelnytskyi, Luhansk, Chernivtsi, Dnipropetrovsk) there are no measures to ensure land protection and soil protection in the programs. At the same time, in a significant part of them, the corresponding programs were active earlier.

Key words: *legal land protection, soil protection, regional programs, rational use of land, increasing soil fertility.*

Вступ. Відповідно до ст. 163 Земельного Кодексу України завданнями охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель [1]. Особливо гостро питання актуалізується в умовах воєнного стану. На кінець січня поточного року докільля України зазнало збитків на 2,2 трлн грн. Сюди входять 1024 млрд грн збитків від засмічення земель та забруднення ґрунтів, 1081 млрд грн шкоди від забруднення повітря, зокрема горіння нафтопродуктів, лісових пожеж, загоряння інших об'єктів, а також 82,2 млрд грн збитків від забруднення та засмічення водних ресурсів і морських вод [2]. Пошкодження ґрунту внаслідок військових дій можуть бути механічними, фізичними та хімічними. Кожен з цих впливів по-своєму є критичним та викликає руйнування структури та функцій землі. Процес перетворення забруднених земель у придатну для використання площу називають рекультивацією. Для найбільш забруднених територій кращим варіантом є консервація землі, яка зазнала катастрофічних пошкоджень [3]. Варто зазначити, що проблема, на наше переконання, має вирішуватися комплексно, що актуалізує питання правового аналізу регіональних програм щодо використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів.

Постановка завдання. Метою статті є проведення правового аналізу регіональних програм щодо використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів.

Результати дослідження. Питання охорони земель та підвищення родючості ґрунтів слід розглядати комплексно. Цілком поділяємо позицію О. А. Вівчаренко, відповідно до якої: «Найбільш важливою сохорона верхнього, найбільш родючого шару земної кори – ґрунту,

що забезпечує нормальний розвиток рослинного покриву, є живильним середовищем для зернових та інших сільськогосподарських культур. Тож його належить охороняти від усіяних негативних процесів, передусім від водної та вітрової ерозії та «хижацького» використання» [4, с. 95].

Варто зазначити, що питання правової охорони земель під широким кутом досліджувалося такими науковцями як В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, О. Г. Бондар, О. А. Вівчаренко, А. П. Гетьман, І. І. Каракаш, А. М. Мірошніченко, В. І. Семчик, В. Д. Сидор, Т. Є. Харитонova, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга, А. О. Попова та ін. Разом із тим, констатуємо, що питанню правового аналізу регіональних програм щодо використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів майже не приділялася увага.

Усвідомлюючи важливість досліджуваної нами тематики, більшість областей врахували необхідність поліпшення стану ґрунтів та охорони земель, передбачивши відповідні заходи як у окремих Регіональних програмах, так і у програмах підтримки охорони навколишнього природного середовища та агропромислового комплексу.

Метою Регіональної програми з охорони земель, поліпшення відповідних угідь, проведення інвентаризації та нормативної грошової оцінки земель у Вінницькій області на 2021–2025 роки є сприяння в реалізації державної політики, спрямованої на збалансоване забезпечення потреб населення і галузей економіки у земельних ресурсах, їх охорону і раціональне використання; інвентаризація земель, проведення їх нормативної грошової оцінки, підвищення інвестиційної привабливості землекористування; захист ґрунтів від виснаження, деградації, забруднення, відтворення та збереження їхньої родючості; створення екологічно безпечних умов проживання населення і ведення господарської діяльності; збереження ландшафтного і біологічного різноманіття; стабілізація виробництва, підвищення продуктивності земель [5]. В контексті нашого дослідження важливе значення відіграють програмні завдання. На прикладі Вінницької області це: проведення аналізу стану використання земель для забезпечення її відтворення та функціональної рівноваги; виявлення резервів земельних ресурсів, придатних для використання за цільовим призначенням у різних галузях економіки; проведення порівняльного аналізу намірів та потреб використання земель, визначених у загальнодержавних та регіональних програмах економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, інших програмах, схемах розвитку галузей економіки, з визначенням можливих шляхів та оптимального варіанту розв'язання проблемних питань; формування регіональних і місцевих банків даних про земельні ділянки лісогосподарського призначення, які не входять до лісового фонду, земельні ділянки водного фонду та водні об'єкти на них розміщені, полезахисні лісосмуги та нормативну грошову вартість таких земель. Загальні заплановані видатки на програму – 11,5 млн грн [5].

Метою Програми підтримки агропромислового комплексу та розвитку земельних відносин у Донецькій області на 2021–2027 роки, серед іншого, є реалізація державної політики у сфері земельних відносин, вжиття заходів із землеустрою та охорони земель. Серед завдань програми передбачено збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва на зрошуваних землях, зокрема, шляхом реконструкції внутрішньогосподарських меліоративних мереж, оновлення іригаційного обладнання та дощувальної техніки, облаштування систем краплинного зрошення та підвищення ефективності реалізації державної політики щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням [6].

В рамках шляхів і засобів розв'язання проблем передбачених Програмою розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2021–2027 роки передбачається здійснення контролю за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення, надання методичної допомоги користувачам (власникам) землі стосовно економічного стимулювання та раціонального використання і охорони земель сільськогосподарського призначення; економічного стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та використання і охорони земель [7].

Програмою охорони навколишнього природного середовища Івано-Франківської області до 2025 року передбачається виділити 135363,69 грн з обласного бюджету на реалізацію підпрограми «Охорона і раціональне використання земель» [8].

В контексті формування регіональної екологічної мережі в Комплексній програмі охорони навколишнього природного середовища Кіровоградської області на 2021–2025 роки йдеться про необхідність змін в структурі земельного фонду країни шляхом віднесення (на підставі обґрунтування екологічної безпеки та економічної доцільності) частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів [9].

Серед очікуваних кінцевих результатів в рамках Комплексної програми підтримки та розвитку сільського господарства у Львівській області на 2021–2025 роки передбачається поліпшення агроекологічного стану ґрунтового покриву земель сільськогосподарського призначення та наповнення інформацією про землі сільськогосподарського призначення Державного земельного кадастру [10].

Проблемні питання в рамках Програми розвитку агропромислового комплексу Миколаївської області на 2021–2025 роки передбачається вирішити упорядкуванням орних земель шляхом виведення з їх складу схилів, земель водоохоронних зон, ерозійно небезпечних та інших непридатних для розорювання угідь; відновлення деградованих земель, антропогенно змінених екосистем, створення і відновлення сіножатей та пасовищ; проведення ґрунтово-агрохімічного обстеження та агрохімічної паспортизації земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Слід зауважити, що охорона земель та підвищення родючості ґрунтів передбачені в переліку завдань і заходів Програми. Значна увага приділяється і питанням меліорації земель [11].

Програмою розвитку агропромислового комплексу Одеської області на 2019–2023 роки «Аграрна Одещина» передбачено часткову компенсацію витрат суб'єктів господарювання на створення й утримання сидеральних і чорних парів, полезахисних лісосмуг, гіпсування ґрунтів, консервацію земель, внесення органічних добрив, посів багаторічних трав, сої, зернобобових культур, що сприятиме збереженню та покращенню родючості ґрунтів. На ці заходи планується спрямувати близько 44 млн грн [12].

Метою Програми ефективного використання земельних ресурсів Полтавщини на період 2022–2027 років є: проведення моніторингу та інвентаризації земель на території Полтавської області, встановлення місця розташування земельних ділянок, їх меж, розмірів, правового статусу, кількісних та якісних характеристик земель, необхідних для наповнення та ведення Державного земельного кадастру; здійснення державного контролю за використанням та охороною природних ресурсів; захист ґрунтів від виснаження, деградації, забруднення, відтворення та збереження їхньої родючості; створення екологічно безпечних умов проживання населення і ведення господарської діяльності; збереження ландшафтного і біологічного різноманіття; підвищення продуктивності земель лісового фонду; сприяння в реалізації державної політики в сфері земельних відносин, спрямованої на збалансоване забезпечення потреб населення і галузей економіки у земельних ресурсах. Особливу увагу зосереджуємо на наступних напрямках діяльності: проведення моніторингу земельних ресурсів Полтавської області; інвентаризація земель; проведення паспортизації водних об'єктів, розташованих на території Полтавської області. На реалізацію перелічених напрямків планується спрямувати близько 52 млн грн [13].

В основу Регіональної програми розвитку земельних відносин у Рівненській області на 2023–2025 роки покладено концептуальні принципи державної політики у сфері земельних відносин в Україні, а саме: інвентаризація земель, поліпшення сільськогосподарських угідь, розробка схем землеустрою, оновлення нормативно-грошової оцінки земель населених пунктів, визначення втрат лісгосподарського виробництва, розробка механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель [14].

Як констатується у Програмі охорони навколишнього природного середовища Черкаської області на 2021–2027 роки: «Сучасний стан використання земельних ресурсів

області не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, що негативно впливає на стійкість агроландшафту» [15].

Основними завданнями у сфері охорони і раціонального використання земель є відновлення порушених земель та родючості ґрунтів, зокрема: будівництво, розширення та реконструкція протиерозійних, гідротехнічних, берегозакріплювальних, протизсувних споруд, а також проведення заходів з захисту від підтоплення і затоплення, направлених на запобігання розвитку небезпечних геологічних процесів, усуненню або зниженню до допустимого рівня їх негативного впливу на території і об'єкти. Проведення заходів щодо хімічної меліорації ґрунтів; проведення агролісотехнічних заходів на ярах, балках та інших ерозійно небезпечних землях; виведення із господарського використання земель сільськогосподарського призначення з крутизою схилу понад 3; рекультивация порушених земель, в тому числі територій полігонів твердих побутових відходів; заходи, пов'язані з створенням захисних лісових насаджень на еродованих землях, вздовж водних об'єктів (у тому числі водойм, магістральних каналів, тощо) та полезахисних смуг; консервація деградованих і забруднених земель; поліпшення малопродуктивних земельних угідь; проведення обстеження ґрунтів [15].

В рамках напряму «Охорона та раціональне використання природних ресурсів (земель, мінеральних, рослинних та ресурсів тваринного світу)» передбаченого Комплексною програмою охорони навколишнього природного середовища Харківської області на 2021–2027 роки заплановано реалізувати наступні природоохоронні заходи: впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території; будівництво, розширення та реконструкція протиерозійних, гідротехнічних, протикарстових, берегозакріплювальних, протизсувних, протиобвальних, протилавинних і протиселевих споруд, а також проведення заходів із захисту від підтоплення і затоплення, направлених на запобігання розвитку небезпечних геологічних процесів, усунення або зниження до допустимого рівня їх негативного впливу на території і об'єкти; проведення заходів щодо хімічної меліорації ґрунтів; здійснення заходів щодо упорядкування орних земель шляхом виведення з їх складу водоохоронних зон, ерозійно небезпечних та інших не придатних для розорювання угідь; рекультивация порушених земель та використання родючого шару ґрунту під час проведення робіт, пов'язаних із порушенням земель; рекультивация територій полігонів твердих побутових відходів; засипка і виположування ярів, балок з одночасним їх дренаванням; заходи, пов'язані з відтворенням лісів, створенням нових та реконструкцією існуючих полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень на деградованих, малопродуктивних та ерозійно небезпечних землях і вздовж поверхневих водних об'єктів; терасування крутих схилів; консервація деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель; поліпшення малопродуктивних земельних угідь; розроблення технологій, обладнання та здійснення заходів для очищення, відновлення забруднених земель, а також земель, засмічених промисловими, побутовими та іншими відходами; проведення обстеження ґрунтів; відновлення степових, лучних, водно-болотних та інших антропогенно змінених природних ландшафтів, створення і відновлення сіножатей та пасовищ [16].

22 грудня 2020 року депутатами Херсонської обласної ради схвалено Регіональну програму з використання та охорони земель у Херсонській області на 2020–2024 роки, якою визначено основні завдання: розвиток земельних відносин шляхом проведення нормативної грошової оцінки земель населених пунктів, інвентаризації земель державної власності та земель комунальної власності, в тому числі під полезахисними лісосмугами; охорона земель через розробку робочих проектів землеустрою щодо порушених земель та проведення їх рекультивации; супровід реалізації проекту міжнародної технічної допомоги Продовольчої сільськогосподарської організації ООН (ФАО) та Глобального екологічного фонду (ГЕФ) «Інтегроване управління природними ресурсами деградованих ландшафтів лісостепової та степової зон України» [17].

Серед основних напрямів діяльності Програми охорони навколишнього природного середовища Чернігівської області на 2021–2027 роки передбачається охорона і раціональне використання земель без окремої конкретизації заходів [18].

Отже, можемо констатувати, що більшість областей передбачили у відповідних програмах комплекси заходів, які спрямовуються на використання та охорону земель та підвищення родючості ґрунтів. Разом із тим, цілком поділяємо позицію А. Сплодитель, згідно якої: «Війна принесла Україні багато проблем, серед яких деградація та забруднення ґрунтів. Проте перед «лікуванням» землі варто провести її аналіз на забруднюючі частки. Без аналізу неможливо визначити, яким чином цю землю можна очистити» [3]. В цьому аспекті актуалізується питання перегляду Регіональних програм та доповнення їх заходами, які мають сприяти відновленню земель, які постраждали від війни.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що наявні Регіональні програми щодо використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів містять доволі широкий та різноманітний перелік заходів, які мають поліпшити якість ґрунтів та сприяти пришвидшеному відновленню земель.

Враховуючи змістовне наповнення програм заходами, які спрямовані на поліпшення стану земель та ґрунтів запропонований поділ наявних Регіональних програм на три групи:

- окремі програми (Вінницька, Полтавська, Рівненська, Херсонська області);
- встановлення відповідних заходів в межах програм по підтримці охорони навколишнього природного середовища (Івано-Франківська, Черкаська, Чернігівська, Кіровоградська, Харківська області);
- включення заходів з охорони та використання земель та поліпшення ґрунтів до змісту програм по підтримці агропромислового комплексу (Донецька, Житомирська, Львівська, Одеська, Миколаївська).

Станом на даний момент у 10 областях (Волинська, Закарпатська, Сумська, Запорізька, Київська, Тернопільська, Хмельницька, Луганська, Чернівецька, Дніпропетровська) у програмах відсутні заходи по забезпеченню охорони земель та захисту ґрунтів. Справедливості заради слід відзначити, що в нашому дослідженні йшлося саме про діючі програми. Слід враховувати, що у деяких областях (наприклад, Тернопільська та Закарпатська) програми з охорони земель завершили строк дії у 2023 році.

Існує необхідність у внесенні змін до наявних Регіональних програм з метою врахування реалій сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Земельний Кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
2. Шкода довкіллю України від війни перевищила 2,2 трлн гривень. *Медіакомпанія DW*: вебсайт. URL: <https://www.dw.com/uk/skoda-dovkillu-ukraini-vid-vijni-perevisila-22-triljona-griven/a-68133785> (дата звернення: 30.04.2024).
3. Чи можна вилікувати ґрунт від війни – відповіді на найпоширеніші запитання. *Онлайн-асистент фермера*: вебсайт. <https://kurkul.com/spetsproekty/1423-chi-mojna-vilikuvati-grunt-vid-viyni--vidpovidi-na-nayposhirenishi-zapitannya> (дата звернення: 30.04.2024).
4. Вівчаренко О. А. Стан та прояви проблематики дослідження правової охорони земель України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 1. С. 93–99.
5. Про регіональну програму з охорони земель, поліпшення відповідних угідь, проведення інвентаризації та нормативної грошової оцінки земель у Вінницькій області на 2021–2025 роки : Рішення Вінницької обласної ради від 24.12.2021 р. URL: <https://vinrada.gov.ua/upload/files/8Sklikannya/15ses/295.pdf> (дата звернення: 29.04.2024).
6. Про затвердження Програми підтримки агропромислового комплексу та розвитку земельних відносин у Донецькій області на 2021–2027 роки : Розпорядження Голови обласної державної адміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації.

ції від 30.06.2021 р. URL: <https://agro.dn.gov.ua/downloads/2021/07/rozporyadzhennya-pro-zatverdzhennya-programi-APK-666-vid-30.06.2021.pdf> (дата звернення: 29.04.2024).

7. Про Програму розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2021-2027 роки : Рішення Житомирської обласної ради від 03.11.2022 р. № 17. URL: <https://doc.zt.gov.ua/index.php/8-sklikannya/rishennia/19093-no-17-pro-prohramu-rozvytku-ahropromyslovoho-kompleksu-zhytomyrskoi-oblasti-na-2021-2027-roky> (дата звернення: 30.04.2024).

8. Про Програму охорони навколишнього природного середовища Івано-Франківської області до 2025 року : Рішення Івано-Франківської обласної ради від 23.12.2020 р. № 30-2/2020. URL: https://www.if.gov.ua/storage/app/sites/24/documentu-2022/programa_ohorony_navkolyshnogo_seredovysha_11111.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

9. Про затвердження комплексної програми охорони навколишнього природного середовища Кіровоградської області на 2021-2025 роки : Рішення Кіровоградської обласної ради від 30.03.2021 р. № 86. URL: <https://oblrada.kr.ua/decission/2786/pro-zatverdzhennya-kompleksnoi-programi-ohoroni-navkolishnogo-prirodnogo-seredovischa-v-kirovogradskij-oblasti-na-2021-2025-roki-06-04-2021> (дата звернення: 29.04.2024).

10. Комплексна програма підтримки та розвитку сільського господарства у Львівській області на 2021–2025 роки. *Львівська обласна військова адміністрація* : веб-сайт. URL: <https://loda.gov.ua/documents/34804> (дата звернення: 29.04.2024).

11. Про затвердження Програми розвитку агропромислового комплексу Миколаївської області на 2021–2025 роки : Рішення Миколаївської обласної ради від 29 вересня 2021 р. № 1. URL: <https://www.mk-oblrada.gov.ua/UserFiles/decreeProject/16316285986140ad3638530.pdf> (дата звернення: 29.04.2024).

12. Про внесення змін до рішення обласної ради від 21 грудня 2018 року N 837-VII «Про затвердження регіональної Програми розвитку агропромислового комплексу Одеської області на 2019-2023 роки «Аграрна Одещина» : Розпорядження Голови Одеської обласної державної адміністрації від 16.11.2023 р. № 977/A-2023. URL: <https://agro.od.gov.ua/agrarna-odeshhyuna/agrarna-odeshhyuna-na-2019-2023-roky/> (дата звернення: 30.04.2024).

13. Про затвердження програми ефективного використання земельних ресурсів Полтавщини на період 2022 – 2027 років : Рішення Полтавської обласної ради від 24.12.2021 р. № 361. URL: <https://media.poda.gov.ua/docs/cbsnmhqy/programa-efektyvnogo-vykorystannya-zemelnyh-resursiv-2022-2027.pdf> (дата звернення: 29.04.2024).

14. Про Регіональну програму розвитку земельних відносин у Рівненській області на 2023-2025 роки : Розпорядження Голови Рівненської обласної державної адміністрації від 31.01.2023 р. № 55. URL: <https://ror.gov.ua/upload/content/2024/February/F8zN6oM3.pdf> (дата звернення: 30.04.2024).

15. Про обласну програму охорони навколишнього природного середовища на 2021–2027 роки : Рішення Черкаської обласної ради від 19.02.2021 р. № 5-23/VIII. URL: <https://www.oblrada.gov.ua/oblasn-programi> (дата звернення: 30.04.2024).

16. Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища Харківської області на 2021–2027 роки. *Харківська обласна військова адміністрація*: вебсайт. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/486/491/3119/106262> (дата звернення: 30.04.2024).

17. На Херсонщині прийняли регіональну програму з використання та охорони земель. SuperAgronom.com: вебсайт. URL: <https://superagronom.com/news/12266-na-hersonschini-priynyalii-regionalnu-programu-z-vikoristannya-ta-ohoroni-zemel> (дата звернення: 30.04.2024).

18. Про затвердження Програми охорони навколишнього природного середовища Чернігівської області на 2021 - 2027 роки : Рішення Чернігівської обласної ради від 26.02.2021 р. № 45-3/VIII. URL: <https://cg.gov.ua/index.php?id=15239&tp=1> (дата звернення: 30.04.2024).

